VOCABULARUL ROMÂNESC AL MODEI VESTIMENTARE DIN SECOLUL AL XIX-LEA ÎNTR-UN STUDIU DE EXCEPȚIE

Doctor habilitat în filologie **Elena UNGUREANU**
Institutul de Filologie Română „B. P. Hasdeu”

ROMANIAN VOCABULARY OF 19TH CENTURY CLOTHING FASHION IN AN EXCEPTIONAL STUDY

Summary. Fashion (in any field, including fashion clothing) change at an incredible speed. This is the topic of the *Female fashion in the Romanian vocabulary. 19th Century* (Bucharest: Romanian Academy Publishing House, 2015, 368 p.). The author of the volume, Lorenţa Popescu, brings to the attention of the reader the perfume of a century marked by personality, in which revolutionary events took place. The fashion vocabulary of that period is analyzed as a factor for the integration of Romanian space in European civilization, constituting a valuable analysis of the lexicon from an onomasiological and semasiological perspective.

Keywords: fashion vocabulary, fashion clothing, female dress, hyperonim, pantonim, lexical fashionable corpus.

Rezumat. Moda (în orice domeniu, inclusiv moda vestimentară) se schimbă cu o viteză incredibilă. Anume acest subiect se află în vizorul volumului *Moda feminină în vocabularul românesc. Secolul al XIX-lea* (București: Editura Academiei Române. 2015, 368 p.). Autoarea volumului, Lorența Popescu, aduce în atenția publicului cititor parfumul unui secol marcat de personalitate, în care s-au desfășurat evenimente revoluționare. Vocabularul modei din perioada respectivă este analizat ca factor de integrare a spațiului românesc în civilizația europeană, constituind o analiză valoroasă a lexicului din perspectivă onomasiologică și semasiologică.

Cuvinte-cheie: vocabularul modei, modă vestimentară, veșmânt feminin, hiperonim, pantonim, corpus lexical de modă vestimentară.

Tonul vestimentației feminine europene din secolul al XIX-lea l-a dat Parisul. „Micul Paris”, Bucureștiul, a absorbit în foarte scurt timp tot ce a adus apusul. Analiza publicațiilor vremii, așa cum a reușit s-o întreprindă cercetătoarea **Lorența Popescu** în excelentul volum ***Moda feminină în vocabularul românesc. Secolul al XIX-lea*** (cu un *Cuvânt-înainte* de Mariana Neț), București: Editura Academiei Române. 2015, 368 p., a arătat, cu lux de dovezi textuale și grafice, acest lucru. Cu siguranță, democratizarea modei a însemnat și o democratizare a vocabularului.

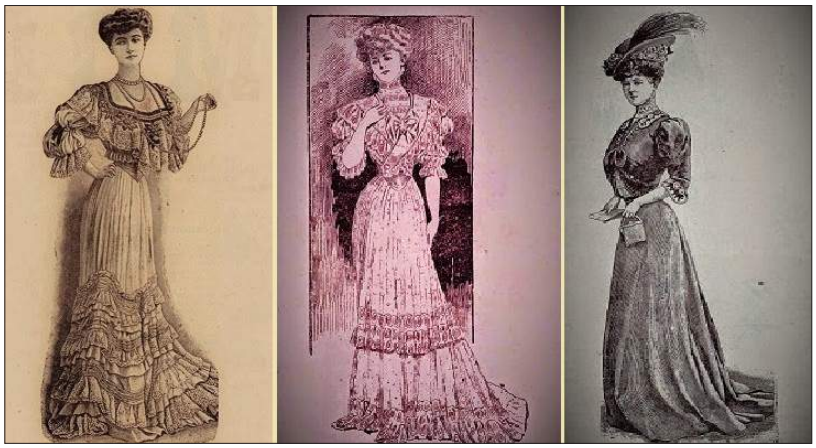
De ce feminină? Deoarece moda apuseană a fost însușită, întâi și-ntâi, de către femei, accentuând la ele gustul pentru lux mult mai mult decât la bărbații lor, ocupați prioritar de politică.

Definițiile lexicografice pe care le elaborează, propune, numără, etimologizează și contextualizează autoarea fac mai multă ordine într-un domeniu în care numeroase cuvinte din modă s-au topit în negura vremurilor ca niște meteoriți (efemeride!) sau au rămas la fel de vii până în prezent.

Reușind „să reînvie o epocă”, cartea descrie, în Partea I, spațiul românesc în context european din acea perioadă și trece în revistă titluri importante din presa românească (cele mai de răsunet fiind *Curierul românesc*, cu suplimentul *Curier de ambe sexe*, *Albina românească*, *Adevărul*, *Timpul*, *Amicul familiei*), varii calendare, precum *Calendarul lui Nichipercea, Calendarul „profeticu, amusantu și popularu”*, *Calendarul scaiului* sau *„Jurnalu guvernamentalu care rade cu sopunu”* (cca 30 de titluri de periodice), dar și numeroase dicționare, semnate de lexicografi notorii precum A. Candrea, L. Șăineanu, B. P. Hasdeu, I. Heliade-Rădulescu, A.T. Laurian și J.C. Massim, H. Tiktin etc.). etc.). Cercetarea este amplu documentată cu studii de lingvistică, semnate de Maria Teresa Cabré, Angela Bidu-Vrănceanu, Mariana Neț, Solomon Marcus, Marius Sala, Adriana Stoichițoiu-Ichim, Emanuel Vasiliu, Rodica Zafiu ș.a., dar și cu bogate referiri la studii de literatură, istorie, cultură și mentalități, printre care: corespondența despre călătoriile lui Vasile Alecsandri, volume de specialitate, ca cel semnat de Alexandru Alexianu *Mode și veșminte din trecut*, București, 1978; Constantin Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, București, 1987; Ion Bulei, *Lumea românească la 1900*, București, 1984; volume de *Teatru* și *Schițe* de I. L. Caragiale; *Scrieri* de Ion Ghica, *Însemnări zilnice* de Titu Maiorescu, *Opere* de Alexandru Odobescu și multe alte studii dedicate Bucureștilor.

În volumul *Între Orient și Occident. Țările române la începutul epocii moderne (1800 – 1848)*, trad. din fr. de Maria Carpov, București, Humanitas, 2013, Neagu Djuvara menționa, cu finețe, că „boierimea și burghezia, ce abia se năștea, adoptă cu patimă într-o

BDD-A29239 © 2018 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:09:59 UTC)

Toaletă de seară garnisită cu volane de dantelă albă (stânga); rochie pentru domnișoare cu dantele (mijloc); toaletă de vizită cu jupa cloș de postav și bolero dublu (dreapta).

singură generaţie îmbrăcămintea, purtările şi ideile Occidentului, pregătind totodată revoluţia viitoare. Apar primele semne ale economiei capitaliste, între 1800 şi 1848, ţările române trec, dintr-o dată, de la Evul Mediu la perioada contemporană" (p. 12). Totodată, cronicarii timpului aveau să observe cât de obsedate de farmecele modei erau româncele vremii: „Rămâi uluit văzând cât de mult se cheltuieşte pe toalete şi cât de mare este luxul lor, care, cu siguranţă, în multe privinţe, îl întrece pe cel al doamnelor din cele mai mari capitale, căci diamantele şi rochiile de caşmir sunt podoabele lor obişnuite. Moda de la Paris este urmată cu sfinţenie, iar croitoresele venite din străinătate nu stau degeaba" (p. 103). Anume aceasta e perioada Revoluţiei de la 1848, când în Principatele Române pătrunde vestitul costum european, haină modernă, fără rezervă, preferat atât de bărbaţi, cât şi de femei.

De altfel, autoarea subliniază importanţa **costumului**, care s-a situat „printre cele mai animate arii de interes ale societăţii româneşti în secolul al XIX-lea. Larga circulaţie a termenilor de modă vestimentară feminină, datorată relaţiilor socio-culturale şi comerciale, a creat o paradigmă lexico-semantică avangardistă, luxuriantă şi de lux, ierarhic labirintică, cu ordonări şi subordonări uneori lipsite de robusteţea stabilităţii, dar cu siguranţă având valenţe profund şi atractiv reformatoare" (p. 355).

Astfel, Capitolul I. *Spaţiul românesc în context european în secolul al XIX-lea. Veşmântul feminin* (p. 25-33) periodizează moda vremii în şase intervale convenţionale, din zece în zece ani: 1850–1860, marcată de *crinolină* şi *corset* pe talie; 1860–1870, când se produce o separare a *jupei* de *corset*; apare *corsajul* şi *trena*; 1870–1880, *fusta lungă* (din două *jupe* suprapuse) se scurtează, spre sfârşitul deceniului, până la gleznă; apare *taiorul* (*tailleur*); 1880–1890, atunci când *corsetul* se lărgeşte, dând mai multă libertate... respiraţiei, dar şi imaginaţiei pentru lenjeria feminină; 1890–1900, perioada când *fusta cloş* face loc *fustei despicate* şi *fustei-pantalon*, tot mai emancipate; 1900– 1909, când *fusta evazată* cere o talie evidenţiată şi sâni fermi; inventarea sutienului (şi ea o mică revoluţie!) va elimina definitiv corsetul. O periodizare mai mult sau mai puţin similară o regăsim şi în Anexa cu toţi termenii din corpus, cea mai bogată fiind perioada 1860–1870, când se atestă 134 de termeni (p. 358).

Capitolul II, *Metodologie*, descrie metodele de analiză aplicate lexicului modei vestimentare feminine, şi anume: *metoda onomasiologică* (cea care studiază denumirile date unui concept într-o limbă dată), *metoda semasiologică* (constând în redarea definiţiei fiecărui termen aşa cum apar în lexicografia românească a vremii), *metoda câmpului semantic* (văzând analiza vocabularului unei limbi conform unei segmentări în subsisteme conceptuale, numite câmpuri semantice, ale căror componente se manifestă interactiv). Profilul individual al fiecărui termen este examinat în contextul relaţiilor de hiperonimie, hiponimie, pantonimie, sinonimie, omonimie, antonimie, conversiune. De exemplu: *îmbrăcăminte* (p. 179), *încălţăminte* (p. 179), *haină* (p. 177), *strai* (p. 261), *toaletă* (p. 277) etc. sunt **hiperonime**, acestea situându-se în vârful piramidei câmpului lexical, cu cel mai înalt grad de generalizare. *Veşmânt* şi ţinută ar putea şi ele fi considerate hiperonime. **Pantonimul** *modă*, atestat pe la 1700, care denumeşte „un fenomen social european şi internaţional care se referă la un stil vestimentar de popularitate într-un anumit moment istoric şi într-un anumit spaţiu" (p. 36), a generat o gamă întreagă de derivate şi sintagme. Un alt exemplu este termenul *manşetă*, care se subordonează hiperonimului *mânecă*, supraordonat de hiperonime ca *bluză/ rochie/ palton* etc., care se află sub patronajul hiperonimului *vestimentaţie* şi, mai departe, sub pantonimul *modă* (p. 323) – model prin care se structurează cunoştinţele într-o terminologie determinată, oferind trepte de

BDD-A29239 © 2018 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:09:59 UTC)

gradare și stabilind legături între lexicul specializat și cel comun (a se vedea mai detaliat p. 325-336).

Partea a II-a, cea mai voluminoasă, este dedicată corpusului lexical, reprezentând vocabularul modei vestimentare în perioada 1836–1908, alcătuit din 350 de termeni, substantive simple (cu 150 de variante lexicale), compuse și locuțiuni (p. 40-296). Fiecare termen e prezentat ca o mică enciclopedie ilustrată. Iată câțiva dintre ei: *accesoriu, aplicație, baghetă, balenă, bandă, bandou, baretă, bască, bavetă, beretă, betelie, bie, bluză, boa, bolerou, bonetă, botină, brandenburg, brasieră, bretea, bridă, butonieră, buzunar, camizolă, capă, capișon, capot, cămașă, căptușeală, centură, cingătoare, ciorap, cizmă, clapă, cordon, corset, costum, cravată, crinolină, eșarfă, etolă, falbala, fes, frac, franj, fular, fustă, gaică, găitan, gheată, ghetră, glugă, godeu, jabou, jachetă, jartieră, jupă, jupon, lavalieră, manșetă, mantilă, mantou, mitenă, neglijeu, paietă, palton, panglică, pantalon (nădragi), pantof, pardesiu, paspoal, pălărie, peignoir, pelerină, pensă, plastron, platcă, pliseu, pliu, recamier, redingotă, rever, rochie, sacou, șal, șnur, taior, tocă, trenă, tresă, tricou, tunică, turban, văl, vestă, veston, voal, voaletă, volan...*

Studiul învie mai multe cuvinte vechi ce nu se mai întâlnesc azi: *lizereu* (p. 191), *obinzea* (p. 213) sau *dedesubt* (p. 135) etc. sau nu mai sunt atestate în limbajul contemporan cu sensul de altădată. Apropo, lexemul *dedesubt* (cu variantele *desu, dessu* și *dessous* în unele dicționare, pl. *dessous-uri* și *dessus-uri* – p. 30) este un termen foarte important în nomenclatorul vestimentar. Rămâne valabilă, vom observa, și pentru secolul al XXI-lea, o regulă de bun-simț ca aceasta: „pentru toate toaletele deschise trebuiesc *dedesubturi* cochete" (*Moda ilustrată*, 1902, p. 135). Totodată, un sinonim al hiperonimului *lenjerie*, împrumutat din franceză și scris uneori până astăzi ca în sec. al XIX-lea – *lingerie* (p. 190), nerecomandat de normele actuale. Să nu uităm că „pentru a studia bine îmbrăcămintea unei femei trebuie s-o împarți în două categorii: îmbrăcămintea ce se vede și îmbrăcămintea ce nu se vede" (p. 164). Se pare că nu doar cu referire la modă e aplicabilă această aserțiune. Pe vremuri, cu cât mai multe straturi avea ținuta, cu atât indica o clasă mai înstărită!

Tot ce nu ați (am) știut despre *baghetă, balenă, brandenburg, brasieră, bridă, camizolă, capă, corset, crinolină, etolă, falbala (volan), găitan, jupă, jupon, mantilă, mantou, mitenă, nădragi, paspoal, plastron, recamier, redingotă, traversă* sau *voaletă* – este adus acum în fața unui public cu alte preferințe în ale modei, care totuși păstrează ecoul acelor vremuri. Vom descoperi, de asemenea, că unele cuvinte au înregistrate în DEX numeroase sensuri, nu și sensurile atestate de autoare din presa vremii. De exemplu:

MARCHÍZĂ, *marchize,* s.f. **I.** Soție sau fiică de marchiz. **II. 1.** Acoperiș (de sticlă) prins într-o armătură de fier și așezat deasupra intrării principale a unei case în scopul protejării intrării de intemperii. **2.** Încăpere cu (acoperiș și) pereți cu numeroase geamuri, așezată la intrarea unei case. **3.** Cabină pentru mecanic la locomotivele cu aburi. **III.** Tip de inel de podoabă cu o montură de pietre de formă ovală. – Din fr. marquise. Dicționarul de neologisme dă chiar și sensul de „fotoliu stil Ludovic al XIV-lea, cu spătar larg și de înălțime redusă".

Autoarea îi (re)descoperă sensul de „pălărie mică, cu boruri răsfrânte, sinonim cu tricornul" (p. 203), tricorn însemnând „pălărie în trei colțuri" (p. 283), DEX-ul menționând că acest tip de pălărie ar face parte exclusiv din garderoba bărbaților, autoarea dovedind că nu a fost deloc străină și garderobei feminine.

O situație asemănătoare e și în cazul termenului *traversă* (p. 281), pe care dicționarele curente îl atestă cu sensuri de *grindă, bară, parâmă* sau *pânză:*

TRAVÉRSĂ, *traverse,* s. f. Grindă de fier, de lemn, de beton armat etc., așezată transversal pe axa longitudinală a unei construcții sau a unui sistem tehnic și folosită ca piesă de rezistență la construirea scheletului unei clădiri, al unui pod, al unei mașini etc. • Bară de lemn, de metal sau de beton armat care se așază transversal sub șinele de cale ferată și de care acestea se fixează prin crampoane sau șuruburi. • Parâmă sau grindă transversală față de direcția unei nave, pe care se sprijină puntea. • Fâșie de pânză care se pune deasupra covorului pentru a-l proteja. – Din fr. **traverse.**

Nu este atestat însă și sensul din domeniul modei vremii, așa cum l-a identificat autoarea: „element transversal din stofă care susține piese principale în îmbrăcămintea feminină" (p. 281).

Partea a III-a ia în discuție lexicul modei vestimentare feminine românești din secolul al XIX-lea drept un fenomen lingvistic de cercetare și distinge termenii ca făcând parte din lexicul comun sau lexicul specializat, stabilindu-se echivalențe și diferențe semantice dintre sensul din limba de origine și cele din limba română care i-a împrumutat, punctându-se gradul de democratizare sau de arhaizare în timp al lor, semnalând interdisciplinaritatea accentuată în paradigma lexicală a modei feminine (știință, artă, filosofie, limbă etc.) și influențele străine asupra vocabularului modei românești, cercetând aspecte legate de ortografie și ortoepie, adaptare și variație grafică și fonetică etc. Cele 7 câmpuri ale vocabularului modei stabilite în studiu sunt: 1. Piese de bază și componente; 2. Podoabe; 3. Încălțăminte; 4. Pasmanterie, broderie; 5. Croitorie; 6. Stil; 7. Producție și comerț, analizând seturile de seme distinctive (generice, specifice).

Deosebit de interesante sunt observațiile privind circulația în paralel a împrumuturilor cu corespon-

BDD-A29239 © 2018 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:09:59 UTC)

dentul său preexistent în limba română, de exemplu, *brandenburg – găitan – ceapraz; călțun – bas – ciorap; capișon – glugă; coadă – trenă – șlep; jupă – fustă; peignoir – rochie de casă – robe de chambre; pieptar – plastron – corset* (p. 314). Dintre acestea, *peignoir* și *robe de chambre* sunt **xenisme**, adică cuvinte neologice recente, preluate cu forma intactă a etimonului și neadaptat încă la sistemul limbii române; *brandenburg* este un **eponim**, adică provenit dintr-un nume propriu și desemnând un stil decorativ de vestimentație caracterizat prin aplicarea unor galoane transversale la butoniere, specific zonei orașului german Brandenburg; iar *găitan, coadă, călțun* sunt calcuri semantice, adică termeni existenți deja în limbă, dar cărora li s-a atribuit un sens nou, după modelul corespondentului său străin.

Având în vedere preferința noastră față de hypertext, credem că indicarea relațiilor de sinonimie (p. 329-333) reprezintă o altă modalitate de a indica posibile legături lexicografice, care sunt un fel de linkuri. În același scop, autoarea discută numeroase probleme teoretice ale definirii lexicografice în terminologia modei (aspect deosebit de important și în teoria hypertextului ca obiect de studiu al lingvisticii) (p. 337-347). Din *Concluziile generale asupra caracteristicilor vocabularului românesc al modei vestimentare feminine din secolul al XIX-lea* desprindem următoarele cele mai importante rezultate:

1. Proporția împrumuturilor se repartizează astfel: cca 300 de termeni sunt de origine franceză, ceilalți cca 50 fiind de alte origini: 12 sunt moșteniți din la-tină (*cămașă, capăt, ciucure, doliu, îmbrăcăminte, încălțăminte, jos, mânecă, pană, sac, spate, umăr*), 10 împrumuturi provin din limbile slave (*caravan, clin, colt, manta, obinzea, poală, podgalț, rufă,* șapcă, în *verif*), 8 termeni provin din italiană (*capelă, gheată, calță, pălărie, scarpă, stofă, strai, ținută*), 9 provin din germană (*fald, pantof, rochie, sacou, spențer, șlep, șnur, șorț, șpalet*), 8 au origini în neogreacă (*buzunar, cordea, fiong, fundă, fustă, peplum, sculă, tăblie*), 4 provin din turcă (*ciorap, fes, găitan, papuc*), 4 sunt de sorginte maghiară (*cizmă, guler, panglică, rujă*). Din numărul total, 178 de termeni s-au fixat definitiv, 138 de cuvinte sunt neologisme efemere, 120 dintre neologisme nu sunt înregistrate de lexicografia epocii, iar circa 50 de termeni din totalul împrumuturilor sunt reprezentați de xenisme (p. 351).

2. Autoarea a semnalat sensuri mai puțin cunoscute ale unor cuvinte, cu caracter temporar sau stabil, nefiind înregistrate în lexicografia românească, de exemplu: *amazoană* (pană), *ampir, ancolură,* subst. *entre-deux, baghetă, baleieuză, bufetă, buion, busc, cometă, col, cuirasă, ghimpă, gigot, jaretă* etc.

3. S-au identificat cazuri de creații lexicale românești, până la proba contrarie, precum: *botinărie, căptușeală, bretea, capăt, cordea, sanda*.

4. Cercetarea sprijină lexicografia românească în atestarea unor cuvinte și sensuri, în îmbogățirea sensurilor, în precizarea unor etimologii sigure ale unor accepții, în studiul definiției și în elaborarea unor lucrări-tezaur.

5. Majoritatea unităților neologice aparțin unui lexic francez, sensul restrâns al împrumuturilor nu putea fi dedus fără recurs la definiție sau la surse explicative din domeniu pentru cititorul necunoscător al acestei limbi.

6. Limba română s-a aliniat la limbajul specializat internațional prin neologismele care fac parte din codurile de circulație internațională (internaționalisme).

7. Neologismele au intervenit calitativ în planificarea, normarea și codificarea lingvistică.

8. Vocabularul modei feminine este complet redimensionat. Noua terminologie, cu material morfematic și semantic românesc, aduce schimbări lingvistice care racordează civilizația românească la comunitatea conceptuală de tip european, dovedindu-se importanța în menținerea unei sincronii prin contacte între diferite popoare (p. 350-355).

Acest glosar reflectă procesul de emancipare feminină prin permanentul apel la lexicul vestimentar masculin, chiar militar și sportiv, care inspiră moda feminină a vremii, fapt imposibil în perioada anterioară epocii studiate.

Sintetizatoare, ampla Anexă încorporează 6 liste din corpusul lexical al lucrării, și anume: 1. Variante lexicale; 2. Lexeme și accepții neînregistrate în lexicografia română veche (120); 3. Efemeride (138); 4. Concepte stabile (179); 5. Termeni de croitorie (76); 6. Periodizarea atestării termenilor din corpusul lexical de modă vestimentară feminină din secolul al XIX-lea (358).

Datorăm deci cronicarilor de modă (care practică o activitate similară cu a cronicarilor de carte/de teatru/de cinema/de sport etc.) consemnarea istoricului și a traseului terminologiei vestimentare, înregistrate acum într-un studiu serios documentat la distanța de peste un secol. Unica obiecție pe care o avem în legătură cu imaginile de epocă selectate se referă la imposibilitatea de a desluși rapid care element vestimentar este ilustrat. Așteptăm cu mare interes o ediție în variantă electronică, precum și varianta color a imaginilor, care ar pune în valoare și mai mult eleganța și stilul inconfundabil al modei secolului care a lăsat urme clare, intertextuale, în moda timpurilor noastre. O versiune în 3D, cu linkuri spre Wikipedia și/sau muzeele virtuale, ar putea adăuga un grad și mai mare de noutate prin accesarea rapidă și vizualizarea instantanee a informației.

BDD-A29239 © 2018 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:09:59 UTC)